

ฉันทสังเวทพระมหาเสวตฉัตรในรัชกาลที่ 4: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ณัฐพล ใจเอี่ยม

นักวิชาการอิสระ

nattapolc1999@gmail.com

รับบทความ: 1 กุมภาพันธ์ 2566

แก้ไขบทความ: 26 มีนาคม 2566

ตอบรับบทความ: 3 เมษายน 2566

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฉันทสังเวทพระมหาเสวตฉัตรในรัชกาลที่ 4 ผลการศึกษาพบว่า ปรากฏลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งสิ้น 7 ประการ ประกอบด้วย 1) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชสถานะผู้ปกครอง 2) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวันประกอบพระราชพิธีฉัตรมงคล 3) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเทพเจ้า 4) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบรมวงศานุวงศ์ 5) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการ 6) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประชาชน และ 7) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประเทศราช ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวได้สะท้อนพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเต็มเปี่ยม กล่าวคือการทำพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ผู้มีอำนาจ) ทรงใช้หรือควบคุมพระราชอำนาจกับกลุ่มบุคคลหรือสิ่งต่าง ๆ (ผู้รับผลของอำนาจ) โดยมี “พระมหาเสวตฉัตรหรือพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นพระมหากษัตริย์อันชอบธรรมเป็นเงื่อนไขทางสังคม ส่งผลให้ผู้รับผลของอำนาจต้องยินยอมประพฤติดนและปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชอำนาจนั้น (แม้ว่าจะยินยอมหรือขัดขืนก็ตาม) ทั้งนี้ ยังปรากฏการใช้ภาพพจน์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

คำสำคัญ: ฉันทสังเวทพระมหาเสวตฉัตร, รัชกาลที่ 4, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ, พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร, วรรณกรรมพระราชพิธี

Chan Sangwoei Phra Maha Sawettrachat in the Reign of King Rama IV: Power relations of King Mongkut

Nattapol Chaiaiam
Independent scholar
nattapolc1999@gmail.com

Received: February 1, 2023

Revised: March 26, 2023

Accepted: April 3, 2023

Abstract

This Research aims to study the Power relations between King Rama IV in Chan Sangwoei Phra Maha Sawettrachat during his reign. The results shown 7 Power relations, including; 1) The Power relation of King Rama IV as the ruler, 2) The Power relation of King Rama IV and the ceremonial day, 3) The Power relation of King Rama IV and the god, 4) The Power relation of King Rama IV and his royal families, 5) The Power relation of King Rama IV and the government officials, 6) The Power relation of King Rama IV and the people, and 7) The Power relation of King Rama IV and other colonies. These power relations represent his Majesty charisma to the fullest, as if King Mongkut (The power Weidler) using or controlling his power over his people and surroundings (The one who affected by such power), using “Phra Maha Sawettrachat or The Royal Nine-Tiered Umbrella” which represent his righteous as the King who acknowledged by others, resulting in an absolute power to rule and make people act accordingly. (Either submit or refuse to do so). Additionally, the methods of using figure of speech to honor King Rama IV also shown in the royal ceremony literature.

Keywords: Chan Sangwoei Phra Maha Sawettrachat, Reign of King Rama IV, King Mongkut, Power relation, Royal Nine-Tiered Umbrella, Royal ceremony literature

บทนำ (Introduction)

วรรณกรรมถือเป็นศิลปกรรมอย่างหนึ่งที่ทำให้ความสุนทรีย์ทางอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังที่ ดวงมน จิตรจำนงค์ (2540: 3) กล่าวว่า “วรรณคดีเป็นวัตถุสุนทรีย์ ความเป็นสุนทรีย์นี้ทำให้วรรณคดีมีลักษณะร่วมกับจิตรกรรม ประติมากรรม คีตศิลป์ และสถาปัตยกรรม ซึ่งรวมเรียกว่า วิจิตรศิลป์ และเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันนันทนาการ” การแสดงออกซึ่งอารมณ์ที่หลากหลายเป็นอาทิว่า รัก โลภ โกรธ หลง ทุกข์ หรือสุข สิ่งเหล่านี้เป็นอารมณ์พื้นฐานของมนุษย์ที่ทุกคนต่างมีเป็นธรรมดา แม้กระทั่งได้เสพศิลปกรรมอย่างวรรณกรรมเพราะวรรณกรรมย่อมสะท้อนสังคม กล่าวคือสะท้อนอารมณ์อันหลากหลายของสังคมที่กวีต้องการให้ปรากฏในวรรณกรรม แต่กวีใช้ว่าวรรณกรรมทุกเรื่องจะตอบสนองอารมณ์แก่ผู้อ่านประการเดียวเสมอไป ยังมีวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่มีบทบาทเป็นเครื่องมือให้แก่ชนชั้นปกครองหรือสถาบันพระมหากษัตริย์ การประยุกต์วรรณกรรมดังกล่าวเป็นการแสดงความชอบธรรมเพื่อสำแดงพระราชอำนาจผ่านการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ อย่างแยกคาง เช่น พระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตรหรือพระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ สิ่งเหล่านี้ได้รังสรรค์เป็นวรรณกรรมที่เรียกว่า “วรรณกรรมพระราชพิธี” (Royal ceremony literature)

พระราชอำนาจเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์จะทรงครอบครองอย่างสมบูรณ์ต่อเมื่อพระองค์ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณี สัญลักษณ์สำคัญประการหนึ่งในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์¹ ที่พระมหाराชครูพิธีพราหมณ์จะน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายในพระราชพิธีคือ “พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร” หรือ “พระมหาเศวตฉัตร”² ดังข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (ทิพการวงศมหาโกศาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา, 2563: 45) ที่ว่า “แล้วกราบบังคมทูลถวายสิริราชสมบัติ อันพระมหากษัตริย์จะครอบครองสืบต่อไป เจ้าพนักงานกราบบังคมทูลถวาย พระบรมมหาเศวตฉัตรเป็นที่เฉลิมสิริราชสมบัติสำหรับพระบรมกษัตริย์สืบมา...แล้วทรงรับพระแสงอัฐมาวุธ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ราชูปโภค”³ ข้อความข้างต้นพิจารณาได้ว่า พระนพปฎลมหาเศวตฉัตรหรือพระมหาเศวตฉัตรมีความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์อย่างยิ่งเพราะเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ตามโบราณราชประเพณี เมื่อครบรอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในแต่ละปีจะจัดพระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตรหรือพระราชพิธีฉัตรมงคล ในพระราชพิธีจะมีการขับอ่านฉันทสเวยพระมหาเศวตฉัตร เพราะเชื่อ

¹ ประกอบด้วย พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร พระมหาพิชัยมงกุฏ พระแสงขรรค์ชัยศรี ธารพระกร พัดวาลวิชนีและพระแสงหางจามรี และฉลองพระบาทเชิงงอน ซึ่งมีความแตกต่างกันอยู่ 2 แนวทาง คือมีฉัตรและไม่ฉัตร ถ้ามีฉัตรจะไม่ใช้ธารพระกร ทั้งนี้ในรัชกาลที่ 4 ได้น้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายทั้ง 2 สิ่ง ได้แก่ ฉัตรพระคชาธารซึ่งเป็นสัปตปฎลเศวตฉัตรแทนพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรซึ่งกวางกันเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐ และเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ตามลำดับ (ยุพร แสงทักษิณ, 2539: 12-13)

² พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร เรียกโดยย่อว่า “พระมหาเศวตฉัตร” หมายถึง ฉัตรสีขาว 9 ชั้น เป็นฉัตรชั้นสูงสุด มีรูปทรงชะลูดหุ้มด้วยผ้าขาว แต่ละชั้นมีระบายนลิตทองแผ่ลวดซ้อน 3 ชั้น มียอดชั้นล่างสุดห้อยอุบะจำปาทอง (ยุพร แสงทักษิณ, 2539: 17)

³ ในรัชกาลที่ 4 พระมหाराชครูพิธีพราหมณ์น้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายพระบรมมหาเศวตฉัตรที่พระที่นั่งภัทรบิฐภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตรซึ่งต่างจากรัชกาลปัจจุบันได้น้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรขนาดย่อมที่พระที่นั่งอุทุมพรราชอาสน์ภายใต้สัปตปฎลเศวตฉัตรก่อนที่จะทรงพระดำเนินไปประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ ดังข้อความในหมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562 (หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562, 2562: 15) ความว่า “แล้วเจ้าพนักงานจะได้เชิญพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรมามอบให้พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ ประธานพระครูพราหมณ์ น้อมเกล้าฯ ถวาย ทรงรับ...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ โดยริ้วขบวนไปประทับเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร”

ว่าพระมหาเศวตฉัตรมีเทวดาประจำอยู่⁴ และกวีก็อ้างอำนาจของเทวดาประจำพระมหาเศวตฉัตรช่วยอำนาจพระพรแต่พระมหากษัตริย์ในเรื่องต่าง ๆ (บาหยัน อิ่มสำราญ, 2559: 121)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ตามโบราณราชประเพณี “ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ เวลาเช้าเป็นมหามงคลฤกษ์อันอุดม” หรือ “วันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2394” (ทิพากรวงศ์มหาโกศอิบตี (ข้าบุนนาค), เจ้าพระยา, 2563: 42) พระองค์ยังมีพระราชอำนาจในระบบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute monarchy) ผนวกกับบันทึกของหม่อมแอนนา (แอนนา เลียวโนเวนส์, 2562: 181) ที่ว่า “เมื่อวันนั้นมาถึง ประชาชนทุกชั้นวรรณะต่างพากันปลื้มปีติล้นพ้นเพราะพระเจ้าแผ่นดินผู้เคยครองสมณเพศมาก่อนนับว่าศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่านักบวชผู้พิชิตชัย พวกเขารู้สึกถึงสายใยผูกพันร่วมกันในแง่ความเชื่อเรื่องโชคลางรวมกับความภูมิใจและความรัก” รวมถึงการที่มีวรรณกรรมพระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตรอย่าง “ฉันทสังเวทพระมหาเศวตฉัตร” ขับอ่านในพระราชพิธีฉัตรมงคลด้วยแล้ว สิ่งเหล่านี้ยังเน้นย้ำความสมบูรณ์แบบแห่งพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ภายในพระราชอาณาจักรสยามซึ่งจะให้เห็นในฉันทสังเวทพระมหาเศวตฉัตรดังที่จะกล่าวต่อไป ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีฉันทสังเวทพระมหาเศวตฉัตร 3 บทด้วยกันคือสังเวทพระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ฉันทสังเวทพระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ และฉันทสังเวทพระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคมซึ่งเป็นบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

จากการศึกษาเบื้องต้นผู้วิจัยพิจารณาแล้วเห็นว่า พระชนูปถัมภ์พระมหาเศวตฉัตรหรือพระมหาเศวตฉัตรมีนัยสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาฉันทสังเวทพระมหาเศวตฉัตรในรัชกาลที่ 4 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวว่ามีลักษณะใดบ้างและสะท้อนทรรศนะของราชสำนักอย่างไร

การทบทวนวรรณกรรม (Literature review)

การทบทวนวรรณกรรม ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในฉันทสังเวทพระมหาเศวตฉัตรในรัชกาลที่ 4 ฉะนั้น จึงทบทวนวรรณกรรมเฉพาะเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจอำนาจ หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของชนชั้นปกครองในวรรณกรรมพระราชพิธีหรือวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ โดยสังเขป ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) นิยามความหมายของคำว่า “สัมพันธ์” หมายถึง ผูกพัน, เกี่ยวข้อง และคำว่า “อำนาจ” หมายถึง สิทธิ, ความสามารถหรือสิ่งที่สามารถทำหรือบันดาลให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้, กำลังหรือพลัง, ความรุนแรง, การบังคับบัญชา, การบังคับ, พลังบังคับให้การเป็นไปหรือไม่เป็นไป หรือให้ต้องปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติการอย่างหนึ่งอย่างใด หรือส่งผลให้เกิดสิ่งหนึ่งสิ่งใด

ร้อยตำรวจโท ชาตรี อุตสาหรัณย์ (2560: 206) นิยามความหมายของคำว่า “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ไว้ว่า “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นศาสตร์แห่งการใช้อำนาจครอบงำระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคน

⁴ เทวดาประจำพระมหาเศวตฉัตรคือ พระกำพูนัตถ์ ในวรรณกรรมพระราชพิธีมักปรากฏชื่อหรือใช้นามนัยแทนเทวดาตนนี้ เช่น คำฉันทดุขมิถสังเวทกล่อมช้าง กวีกล่าวถึงเพื่อขอพรให้อำนาจความสวัสดิมงคลในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญและเป็นสิ่งเฉลิมพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์ด้วย (ณัฐพล ใจเอี่ยม, 2565: 181)

โดยใช้อิทธิพลเหนือจิตใจในรูปแบบความรู้และความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นความผูกพันระหว่างบุคคลซึ่งฝ่ายหนึ่งยอมสละสิทธิเรียกร้องให้อีกฝ่ายตามเงื่อนไขที่ตกลงกันไว้”

ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์ (2556) ศึกษา *วรรณคดีสี่ชีวะ: กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณกรรมไทย* ได้กล่าวถึง “วาทกรรมข้างเผือก: ธรรมชาติ การเมือง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ *ดุขกัณฐ์สังเวทกล่อมช้าง*” สรุปได้ว่า ข้างเผือกเป็นวาทกรรมที่สำคัญของพระมหากษัตริย์คือแสดงถึงความเป็นพระยาจักรพรรดิราชผู้ครอบครอง “หัตถิรัตนะ” หรือ “ช้างแก้ว” ซึ่งคำฉันท์ *ดุขกัณฐ์สังเวทกล่อมช้าง* มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้างเผือกที่เสมือนเป็นการล่าช้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์เสริมพระบารมีและได้ตอบธรรมชาติด้วยการพรรณนาความทุกข์เมื่อช้างอยู่ในป่า แต่กลับกันหากช้างเข้ามาสู่พระบารมีช้างนั้นย่อมสุขสบาย ดังนั้น การคล้องช้างและพิธีกรรมกล่อมช้างเผือกจึงเป็นการประกอบสร้างทางวัฒนธรรมเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองอันเปรียบเสมือนเสาหลักที่ค้ำชูอำนาจของชนชั้นปกครอง

วรุณญา อัจฉริยบติ (2563) ศึกษา “*บทบาทการควบคุม : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุขกัณฐ์สังเวทกล่อมช้าง*” ซึ่งพบคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 4 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับกษัตริย์ กษัตริย์กับขุนนาง ผู้สอนกับผู้ถูกสอน และศูนย์กลางอำนาจ (เมืองหลวง) กับพื้นที่ชายขอบ (ป่า) ทั้งนี้มีงานวิจัยสืบเนื่องจากงานวิจัยดังกล่าวเรื่อง “*อุดมการณ์ทางสังคมในคำฉันท์ดุขกัณฐ์สังเวทกล่อมช้าง*” (2564) พบอุดมการณ์ทางสังคม 3 ลักษณะ ได้แก่ อุดมการณ์จักรพรรดิราช อุดมการณ์จักรพรรดิราชประกอบกับอุดมการณ์ธรรมราชา และอุดมการณ์เทวราชา ซึ่งอุดมการณ์เหล่านี้เมื่อผนวกกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจข้างต้นยิ่งเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้แข็งแกร่งเพื่อใช้ปกครองบ้านเมือง

บาทยัน อิมสำราญ (2559) ศึกษา *โนทัศน์เรื่อง “อำนาจ” ในวรรณกรรมพงศาวดารจีนเรื่อง “เสียดก๊ก”* โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องอำนาจทางสังคมศาสตร์สรุปได้ว่า อำนาจในเสียดก๊กเกิดจากสงครามประเภทต่าง ๆ เช่น สงครามขยายอำนาจ สงครามรักษาอำนาจ สงครามช่วงชิงอำนาจ ซึ่งเกิดการทำงานของอำนาจ คือ อำนาจมีผู้กระทำ (กษัตริย์, เจ้าเมือง) อำนาจมีผู้ถูกกระทำ (กษัตริย์, เจ้าเมือง, ขุนนางและแม่ทัพ, ไพร่พล, ชาวเมือง) และอำนาจเป็นพลังที่ไม่ตายตัวสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ในตอนท้ายกล่าวถึงบทสรุปของอำนาจไว้ว่า “การบริหารจัดการอำนาจให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมจึงเป็นเรื่องสำคัญ ผู้กระทำอำนาจควรตระหนักและต้องใช้สติปัญญา ความรอบรู้ และจิตใจที่กว้างขวาง เพื่อให้อำนาจเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมให้ดำเนินในทิศทางที่สร้างสรรค์”

จากการทบทวนวรรณกรรมโดยสังเขปเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อำนาจ หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของชนชั้นปกครองในวรรณกรรมพระราชพิธีหรือวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ อาจสรุปได้ว่า “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” หมายถึง โครงข่ายความสัมพันธ์ของพลังอำนาจที่กระทำต่อบุคคลหรือคณะบุคคลอื่นให้เป็นไปตามความปรารถนาของผู้มีอำนาจ กล่าวคือ อำนาจเป็นสิ่งที่ชนชั้นปกครองมีอภิสิทธิ์ครอบครองอยู่อย่างเต็มเปี่ยมและมีความสัมพันธ์ซับซ้อนกันในสังคมตามสถานภาพของผู้มีอำนาจนั้นได้กระทำต่อผู้ถูกกระทำด้วยอำนาจซึ่งอาจกระทำโดยทางตรง เช่น การทำสงคราม หรือกระทำโดยทางอ้อม เช่น ใช้วรรณกรรมพระราชพิธีแสดงความชอบธรรมของความเป็นอภิสิทธิ์ชนหรือเสริมบารมี อย่างไรก็ตาม อำนาจย่อมแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลาซึ่งสิ่งที่ปรากฏอำนาจไปจากผู้กุมอำนาจมีหลายปัจจัย เช่น ถูกลดทอนอำนาจช่วงชิงอำนาจ หรือความตาย ฉะนั้น ผู้กุมอำนาจต้องตระหนักใช้อำนาจโดยชอบธรรมจึงจะอำนาจประโยชน์อย่างถึงที่สุด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย (Research objective)

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4

ขอบเขตการวิจัย (Scope of the Research)

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 บทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร จำนวน 3 บท ซึ่งรวบรวมและตีพิมพ์ในหนังสือชุมนุมฉันทสวดย (2503) ได้แก่ 1) ฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท 2) ฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ และ 3) ฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระที่นั่งอนันตสมาคม⁵

วิธีดำเนินการวิจัย (Research methods)

ในการวิจัยนี้มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้ 1) รวบรวมฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 2) สืบค้นและรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อำนาจ หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของชนชั้นปกครองในวรรณกรรมพระราชพิธีหรือวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ 3) วิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตร และ 4) สรุปและอภิปรายผล

ข้อตกลงเบื้องต้น (Assumption)

ในการวิจัยนี้ “ข้อถกเถียง อัญญาที่อ้างอิงมา หรือข้อเฉพาะอันใด” ผู้วิจัยจะทำการสังเกตตามอักษรวิธีต้นฉบับ

ภูมิหลังของฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4

1. ผู้ประพันธ์

ฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร มีพระนามเดิมว่า “พระองค์เจ้าชายมิ่ง” พระราชโอรสลำดับที่ 15 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานิม เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2336 และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2402 พระชันษาได้ 67 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล เดชาดิศร (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2560: 75-76)

2. ฉันทลักษณะ

ฉันทสวดยพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ประกอบด้วยฉันทลักษณะ ดังนี้

1) กภาพย์ ได้แก่ กภาพย์บัง ใช้ในลาแรกและลาสุดท้าย

⁵ ในที่นี้หมายถึง พระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรื้อถอนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องจากเสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็ว และไม่ปลอดภัยจะใช้เป็นที่ประทับ (ดิษฐ์ บุญธรรม, 2557)

2) ฉันท มี 2 ชนิด ได้แก่ 1) วสันตดิถีฉันท ใช้ในลาที่สอง และ 2) อินทวิเชียรฉันท ใช้ในลาที่สาม

3. ส่วนประกอบของเนื้อหาโดยภาพรวม

ฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 แบ่งส่วนของเนื้อหาหรือลา (การแบ่งส่วนของเนื้อหาตามฉันทลักษณ์) ไว้เป็น 4 ลา ได้แก่

ลาแรก เป็นการพรรณนาถึงพระบรมเดชานุภาพ พระราชนิเวศน์มณเฑียรสถาน พระคลังมหาสมบัติ พระคลังแสง กำลังพลแสนยานุภาพ และการตั้งพระราชพิธีฉัตรมงคล ทั้งนี้ ในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตร พระที่นั่งไพศาลทักษิณจะแทรกการกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าไว้เป็นประณามบทด้วย

ลาที่สอง เป็นการพรรณนาถึงการกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าไว้เป็นประณามบทเพื่อขอให้คุ้มครองดูแลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และพระราชอาณาจักร

ลาที่สาม เป็นการพรรณนาถึงการให้ขอเทพเจ้าตรวจตราการปฏิบัติราชการของข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และสอดส่องดูแลพระราชอาณาเขตทั้ง 438 เขต

ลาสุดท้าย เป็นการพรรณนาถึงการให้เทพเจ้าปกป้องคุ้มครองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและขอให้เทพเจ้าบันดาลให้อริราชศัตรูจงเกรงกลัวพระบารมี ตลอดจนการขอให้ประเทศชาติอุดมสมบูรณ์หรือขอให้เกิดสิ่งดีที่เพิ่มพูนพระบารมี ทั้งนี้ ในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณจะแทรกการกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าเสด็จมาชมพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานและพระราชอุทยานในพระบรมมหาราชวังด้วย

ผลการวิจัย (Research results)

การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ปรากฏลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งสิ้น 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชสถานะผู้ปกครอง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชสถานะผู้ปกครองเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจจากพระราชสถานะผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ พระราชอำนาจนี้ได้ส่งเสริมความชอบธรรมแห่งการครองสิริราชสมบัติอย่างถูกต้องสมบูรณ์ตามโบราณราชประเพณียังประโยชน์ให้สามารถเป็นผู้ทรงปกครองและบำรุงรักษาพระราชอาณาจักรและทรงมีสิทธิธรรมในการครอบครองสิริราชสมบัติอันประกอบด้วยพระราชบัลลังก์และทรัพย์สินสมบัติ

1.1 ทรงเป็นผู้ปกครองและบำรุงรักษาพระราชอาณาจักร

ในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอำนาจลักษณะนี้ทั้ง 3 บทด้วยกันแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันบริบูรณ์แห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยการเป็นผู้ทรงปกครองและบำรุงรักษาพระราชอาณาจักรให้ประชาชนอยู่อย่างผาสุกทั้งกายและใจเสมือนหนึ่งการแผ่ร่มเงาของพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่ว่า “*บังคมบรมบาทวิบูลย์บัง* กษไถ้ธำรง บุรินทราไชสุรย์ คือจอมจักรพรรตยากร บุญฤทธิบริบูรณ์ พระบาทบำรุงกรุงไกร ฉินฉัตรเฉลิมแผ่นไพไทย ร่มเกล้ากล่อมใจ ประชาประชุมขึ้นบาน” (ขุนมนฉันทุชฎีสังเวท, 2503: 63)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้กลวิธีการพรรณนาถึงพระราชอำนาจผ่านพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรด้วยการใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ (metaphor) คือเปรียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร (ร่ม) ที่คุ้มเกล้าประชาชนให้ร่มเย็นขึ้นบาน (แม้ว่าตัวบทจะใช้คำว่า “ฉิน” แปลว่า คล้าย, เหมือน ซึ่งเป็นคำที่ใช้ในภาพพจน์อุปมา (simile) ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาจากบริบทพบว่าการเปรียบเทียบดังกล่าวเป็นการเปรียบเป็นมากกว่าเปรียบเหมือน กล่าวคือ เปรียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร) ดังความว่า “ฉินฉัตรเฉลิมแผ่นไพไทย ร่มเกล้ากล่อมใจ ประชาประชุมขึ้นบาน” ทั้งนี้ แม้ว่าพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรจะเป็นเครื่องกางกั้นแสดงพระบรมเดชานุภาพหรือกันสิ่งต่าง ๆ เหนือพระเศียร (ศีรษะ) เหมือนกับร่มได้ตามปกติ แต่การที่กวีใช้ภาพพจน์อतिพจน์ (hyperbole) ขยายคุณสมบัติหรืออำนาจของพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรให้กางกั้นและแผ่ร่มเงาทอดไปทั่วพระราชอาณาจักรและยัง “ร่มเกล้ากล่อมใจ ประชาประชุมขึ้นบาน” ได้ ย่อมเน้นย้ำพระราชอำนาจผ่านพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรด้วยการใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ยิ่งขึ้นไปอีก

1.2 ทรงมีสิทธิธรรมในการครอบครองสิริราชสมบัติอันประกอบด้วยพระราชบัลลังก์และทรัพย์สินสมบัติ

ในฉันทสังเขปพระมหาเศวตฉัตรในรัชกาลที่ 4 ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอำนาจลักษณะนี้ถือเป็นการแสดงพระบรมเดชานุภาพ แสนยานุภาพ พระราชทรัพย์ เครื่องราชูปโภค และพระราชนิเวศน์มณฑลสถานอันวิจิตรงดงามและยิ่งใหญ่ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีสิทธิธรรมในการครอบครองสิริราชสมบัติอันประกอบด้วยพระราชบัลลังก์และทรัพย์สินสมบัติบริบูรณ์ด้วยพระราชอำนาจอย่างเต็มเปี่ยม ดังตัวอย่างในฉันทสังเขปพระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ที่ว่า “เสวยรมย์สมการเพียบภูล เพียบเพ็ญไพบูลย์ สมบัติกระษัตริย์ไศโยปาน พระมหาวชิราวุธราชวัลย์ มากมีประมาณ จะดวงก็เต็มนาฬิ อื่นอิกมรกตสกลี ไพฑูรย์มณีนี ปัทมราคหลากหลาย ครามครันสุวรรณไม้มากมาย เครื่องแก้วก่องฉาย รัชฎ์แลพัสดราภรณ์ เครื่องทรงพระแสงศักรดิศร ดาวเวียดบวร พระขรรค์กระบี่ตรีศูล ปิ่นทนต์ไพฑูรย์ บรณเจดจรัญญู ประดับพระยศงดงาม เสด็จเนาพระที่นั่งทั้งสาม องค์หนึ่งทรงนาม ที่นั่งจักรพรรดิพิมาณ อมรินทร์วิจิตรไพศาล ทักษิณสถาน รจิตพิเศษพิงยล” (ชุมนุมฉันทดุสิตสังเขป, 2503: 53-54)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้กลวิธีการเฉลิมพระเกียรติเพื่อส่งเสริมพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “เสวยรมย์สมการเพียบภูล เพียบเพ็ญไพบูลย์ สมบัติกระษัตริย์ไศโยปาน” กล่าวคือพระองค์ทรงมีสิทธิธรรมในการครอบครองสิริราชสมบัติที่เหนือและเต็มเปี่ยมกว่ากษัตริย์ทั้งปวงอันประกอบไปด้วยอัญมณีนีค่า พระราชทรัพย์ พระแสงราชศัสตราวุธ และที่ประทับที่พระที่นั่งอันมีนามเสมอด้วยสถานภาพแห่งพระญามาจักรพรรดิราชและเทวราชา ได้แก่ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยซึ่งเป็นหมู่พระราชนิเวศน์มณฑลสถานและท้องพระโรงออกว่าราชการที่สำคัญที่สุดในพระบรมมหาราชวัง

2. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวันประกอบพระราชพิธีฉัตรมงคล

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวันประกอบพระราชพิธีฉัตรมงคลเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจจากการประกอบพระราชพิธีฉัตรมงคลอันเป็นพระราชพิธีที่เสริมสร้างความชอบธรรมและความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ผ่านการสังเวยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร แต่ทว่าการเสริมสร้างความชอบธรรมนั้นมีนัยสำคัญที่แฝงอยู่ในพระราชพิธีฉัตรมงคลคือวันประกอบพระราชพิธีซึ่งตรงกับ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6

ดังหลักฐานในพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (ทิพากรวงศ์มหาโกศาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา, 2563: 38) ความว่า “สมโภชพระสุพรรณบัฏเสร็จแล้ว จึงกำหนดพระฤกษ์ จะได้กระทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ณ วันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันวิสาขบูชาบรมมโหตรมาสมงคลสมควรยิ่งนัก” อันเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาในแง่ของการแสดงพระบารมีของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีวันประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพานในวันเดียวกันแต่ต่างปี นับว่าเป็นปาฏิหาริย์อันเลิศของผู้มีบุญญาธิการจะหาผู้ใดเสมอได้ยากยิ่ง การประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้นเนื่องจนครบวาระแห่งการพระราชพิธีฉัตรมงคลย่อมแสดงนัยสำคัญของการจัดพระราชพิธีฉัตรมงคลซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชาเสมอที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกประการ ดังตัวอย่างในฉันทสึงเวยพระมหาเสวตฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ที่ว่า “ตลอดเดือนไพศาวบูชาบรมมโหตรมาสมงคลราชพิธี สึงเวยแต่เทพนิกร แต่งอาศน์ลาดปูปฐจุรณ์ พระที่นั่งอลังกรณ์ มหาเสวตฉัตรไชย” (ขุนมนฉันทคุชกุสึงเวย, 2503: 54)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้กลวิธีพรรณนาการตั้งแต่งพระราชพิธีฉัตรมงคลเพื่อสึงเวยเหล่าเทพยดา แต่หากพิจารณาสามารถตีความนัยสำคัญของการจัดพระราชพิธีฉัตรมงคลซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชาได้ นั่นคือ พระราชพิธีฉัตรมงคลจัดขึ้นในวันวิสาขบูชา (วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6) เป็นพระราชพิธีที่มีเหล่าเทวดามาร่วมชุมนุมกัน มีการจัดพระราชอาสน์หรือพระราชมณเฑียรอันเป็นพระที่นั่งที่มีพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรกางกั้นอยู่ จึงสามารถตีความถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ประทับได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร) ที่ปูลาดด้วยหญ้ากุสะ⁶ (พระราชบรรณฉัตร) อันงดงามเพื่อเตรียมจะตรัสรู้อนตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและมีเหล่าเทพยดามาร่วมชุมนุมเป็นสักขีพยานในความสวัสดิมงคลนี้ด้วย ทั้งนี้ ยังสามารถตีความสถานภาพความเป็นพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะ “พุทธราชา” อันเป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2549: 15) กอปรกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยครองสมณเพศมาก่อนครองสิริราชสมบัติจึงเป็นการเน้นย้ำทรงชนะของแอนนา เลียวโนเวนส์ (2562: 181) เกี่ยวกับมโนทัศน์การนับถือพระมหากษัตริย์ของชาวสยามที่ว่า “พระเจ้าแผ่นดินผู้เคยครองสมณเพศมาก่อนนับว่าศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่านักพรตผู้พิชิตชัย พวกเขาารู้สึกถึงสายใยผูกพันร่วมกันในแง่ความเชื่อเรื่องโชคกลางรวมกับความภูมิใจและความรัก”

3. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเทพเจ้า

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเทพเจ้าเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจจากการที่ทรงมีสิทธิธรรมในการให้เทพเจ้ากระทำหรือบันดาลสิ่งใด ๆ อันเป็นกรณียกย่องหรือกิจที่เทพเจ้าพึงกระทำต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ประชาชน ตลอดจนประเทศชาติ ทั้งนี้ ยังปรากฏพระราชอำนาจที่ทรงควบคุมคือการขอให้เทพเจ้ากระทำหรือบันดาลสิ่งต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนพระบารมีอันเป็นการสร้างความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์

⁶ มักเข้าใจผิดว่าเป็นหญ้าคา “หญ้ากุสะ (Kusha grass)” มีถิ่นกำเนิดแถบประเทศเนปาลและอินเดีย เป็นพืชวงศ์เดียวกับไม้ไผ่และหญ้าอื่น ๆ ขอบขึ้นทั้งริมฝั่งแม่น้ำและที่แห้งแล้งออกดอกตลอดในช่วงฤดูฝน มักขึ้นเป็นกอ เหง้าใหญ่อวบ ใบมีลักษณะเป็นรูปยาวแหลมเหมือนหอก ขอบใบแหลมคม ออกดอกเป็นช่อ ลักษณะเป็นรูปพืชมดหรือมีลักษณะเป็นแท่งตั้งตรง มีความแข็งและมีสีน้ำตาลอ่อน (108 พรรณไม้ไทย, ม.ป.ป.)

3.1 ทรงมีสิทธิธรรมในการให้เทพเจ้าคุ้มครองดูแลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ประชาชน และประเทศชาติ

ในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอำนาจลักษณะนี้ ถือเป็นการแสดงพระราชอำนาจว่าทรงมีสิทธิธรรมที่สามารถให้เทพเจ้ามาคุ้มครองดูแลพระองค์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ประชาชน และประเทศชาติซึ่งการกระทำเหล่านี้จัดได้ว่าเป็นกรณีกิจหรือสิ่งที่เทพเจ้าควรปฏิบัติ นอกเหนือจากสิทธิธรรมแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว การให้เทพเจ้าซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือของชนทุกระดับมาคุ้มครองดูแล ย่อมส่งผลให้การควบคุมและใช้พระราชอำนาจกระทำได้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น กล่าวคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การประนีประนอมด้วยการอ้างเทวานุภาพแล้ว เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และประชาชนย่อมประพฤติดนและปฏิบัติหน้าที่ตามที่สมควรแก่การเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทหรืออาจเป็นไปโดยพระราชประสงค์ดีกว่าการสั่งหรือบังคับบัญชาโดยตรง

3.1.1 การให้เทพเจ้าคุ้มครองดูแลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “สี่ท้าวคือจอมจตุรโลก ยภิบาลบวศานุวงศ์ รับเครื่องสักการอนุกุล ประกอบเพิ่มพระพรถวาย ให้ทรงเจริญพระชนมชีพ แลพระวรรณพรรณราย ก่อเกษเกษมสุขสบาย สมบูรณ์ฤทธิแรงรม” (ขุนมนฉันทดุขฎฐิสังเว, 2503: 44)

3.1.2 การให้เทพเจ้าคุ้มครองดูแลพระบรมวงศานุวงศ์ ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “อิกองค์พระโอรสธิดา ครุณีนันนถมถ ให้ทรงเจริญจิรพระชนม์ ทฤษฎายืนนาน ราชัญแลราชประยุรวงษ์ ทุกองค์จึงเป็นสุขสานต์ ชอบใช้ในบาทภูมิบาล บริรักษ์บำรุงถนอม” (ขุนมนฉันทดุขฎฐิสังเว, 2503: 44-45)

3.1.3 การให้เทพเจ้าคุ้มครองดูแลข้าราชการ ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “เสนาพลพลวิจิต จงแรงฤทธิ์อย่าอ่อนอม อาสาสมเด็จพระจอมจุลจักรให้ภักดี อำมาตย์มหาดไทยทั้งปวง ให้รอบรู้คดีปรี ษาขอบำเรอธริศตริ ด้วยสิ่งสัตย์อันซื่อตรง” (ขุนมนฉันทดุขฎฐิสังเว, 2503: 45)

3.1.4 การให้เทพเจ้าคุ้มครองดูแลประชาชน ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่ว่า “หนึ่งโสดทวยเทพนิกร อันรักษนกรนิคมขอบเขตระชนธ์ จงควรคุ้มครองป้องกัน อาพาธภัยัน ตรายแห่งชนพลเมือง ทว่าหน้าอย่าข้องเขี้ยวเคืองจำเริญรุ่งเรือง ด้วยทรัพย์สิ่งศฤงฆาร ไทยเทศเศฐฐิมหาศาล พึงโพธิสมภาร ต่างแต่งสำเภาเกตุรา” (ขุนมนฉันทดุขฎฐิสังเว, 2503: 68-69)

3.1.5 การให้เทพเจ้าคุ้มครองดูแลประเทศชาติ ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “หนึ่งไช้ทั้งสี่เทพ อันตรวจตราในฟ้าดิน ดีชั่วทั่วทุกทิน ก็จำจดกำหนดหมาย จงช่วยระไวเวียง จังหวัดให้ทั่วทุกพวย เอกอุทุตรหลาย จตุรเกทานา...สรุปรวบนิคมคามเขตทั่วทั้งสากล สี่ร้อยทิไสยเศษ สามสิบแปดบุรดาบส แวดล้อมในมณฑล ประเทศด้าวอุทยธา” (ขุนมนฉันทดุขฎฐิสังเว, 2503: 45-50) และฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่ว่า “หนึ่งโสดทวยเทพนิกร อันรักษนกรนิคมขอบเขตระชนธ์...จงช่วยผดุงเด็จโทษหา รุณร้ายคือพา ยุพัตพิภกลมแสง คุ่มเขี้ยวคือเพลิงเริงแรง ชลคลั้งคลั่นแคลง บำราครันท่าจำาย หนึ่งสัตว์จตุบาททั้งหลาย ทวิบาทบังวาย แดเระมมนุษย์จอมผลาญ ชลจรรน้ำหนองท้องธาร จงพันไภยพาน พิบัติประมงลงไทรให้อยู่เย็นสุขสบไสมย ในโอฆาไลย สำนัณนิแหล่งแห่งตน” (ขุนมนฉันทดุขฎฐิสังเว, 2503: 68-69)

3.2 ทรงมีสิทธิธรรมในการขอให้เทพเจ้ากระทำหรือบันดาลสิ่งต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์

ในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอำนาจลักษณะนี้ ซึ่งต่างจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจในข้อ 3.1 ตรงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสิทธิธรรมในการขอให้เทพเจ้ากระทำหรือบันดาลสิ่งต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์เพื่อเพิ่มพูนพระบารมี ได้แก่ การอัญเชิญเทพเจ้ามาเป็นสักขีพยานในมณฑลพระราชพิธีฉัตรมงคล การขอเทพเจ้าให้น้ำช้างเผือกมาน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายซึ่งเป็นกลวิธีการเฉลิมพระเกียรติด้วยแนวคิดพระญาณมหาจักรพรรดิราช (หัตถิรตนะ หรือช้างแก้ว) การขอเทพเจ้าให้อริราชศัตรูยำเกรงพระบารมี การขอเทพเจ้าเฉพาะองค์เพื่อบันดาลให้เกิดผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งคือการขอพระพรหมเทพบันดาลให้ประเทศชาติอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร การขอเทพเจ้าให้ตรวจตราการปฏิบัติราชการของข้าราชการว่าผู้ใดจงรักภักดีหรือคิดคดทรยศพร้อมแฝงการพระราชทานรางวัลหรืออำนวยการสวัสดิมงคลแก่ผู้จงรักภักดีและการสาปแช่งแก่ผู้คิดคดทรยศต่อพระราชบัลลังก์

3.2.1 การอัญเชิญเทพเจ้ามาเป็นสักขีพยานในมณฑลพระราชพิธีฉัตรมงคล ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “อาราธนาอารักษ์นิกร เมืองแมนอมร ทุกหมู่แลอยู่ดองดง ทราบสารมานใจจาง มายังบรรยงก์ ปราสาทดุสิตสมญา ขึ้นแซมขมฉันทพรรณนาอัญเชิญเทวา นุเทพทั่วจักรวาล” (ขุมนุฉันทดุขุสิสังเว, 2503: 43-44)

3.2.2 การขอเทพเจ้าให้น้ำช้างเผือกมาน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวาย ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “ขอเทพช่วยนำหัตถิ เผือกผู้รู้จิ อันเนาในป่ามาถวาย สรรศรีเสวตรภรณ์พราย ด่วนได้ดังหมาย จะนบนิยมนมคุณ” (ขุมนุฉันทดุขุสิสังเว, 2503: 51)

3.2.3 การขอเทพเจ้าให้อริราชศัตรูยำเกรงพระบารมี ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่ว่า “หนึ่งโสดไทเทพทั่วสกล จงมีกมล มั่นคงหมู่บุร บรรดาปจนิกร นานาคร ให้ครั้นคร้ามขามบุญ ยำเริงเกรงเกียรติพระคุณ ในองค์อดุลย์ ดิลกโลกไสวรัย อย่าอาจอวดมีมาประจัญ ต่างคิดมาคัล บังคมด้วยใจไมตรี” (ขุมนุฉันทดุขุสิสังเว, 2503: 69-70)

3.2.4 การขอเทพเจ้าเฉพาะองค์เพื่อบันดาลให้เกิดผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือการขอพระพรหมเทพบันดาลให้ประเทศชาติอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “ขอเทพพรหมบันดาล ฝนดีโดยกาล บเกิบบหย่อน ผ่อนปรน ธัญญาตราวงอ้อวยผล เหลืออ่านอันนต จะน้อมทำนุกทุกปี” (ขุมนุฉันทดุขุสิสังเว, 2503: 51)

3.2.5 การขอเทพเจ้าให้ตรวจตราการปฏิบัติราชการของข้าราชการ ดังตัวอย่างในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่ว่า “หนึ่งช่วยแลเล็งทิพ นยนตรวจสำรวจการ ศิษฐ์ทั่วทวยหาญ แลหมู่มาตยมนตรี ใครใดแลซ้อสัตย์ ประกอบกตเวที ไปคิดคำนึงชีวิตปองสนองคุณ ให้ทรงพระเมตตา เปนพระยายิ่งใหญ่ขุน พัดราปฐตาขุน ทั้งเลื้อส่านประทานหลาย บางผู้บำเหน็จนาง ลำอานโฉมฉวีกาย พานทองไธรองชาย สมบักยศดงดงาม หนึ่งใช้จ้องส่องเนตร สังเกตเหตุแห่งคนทราม เงื่อนจำบำหายม ประทุสโทษในทรงธรรม จงให้ประจักษ์ทราบ รัชการณกับพระกรรม อาเพศทุกเหตุอัน บชื้อแซให้แพร่หลาย บรรดาพญาผาตย์ ทุกหมื่นขุนแลมุลนาย พึงฉันทที่บรรยาย นุประภทนานา

จงมีโนรธ กำหนดจดในใจจา ถกสรรด้วยปัญญา ยุลลข้อคดีดี ชื่อตรงดำรงรัก ฟ่านักพักพระบารมี จักขึ้น ประเสริฐศรี สวัสดิศุขสภาพร” (ชุมนุมฉันทะกุฎีสังเวย, 2503: 67-68)

4. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบรมวงศานุวงศ์ (ฝ่ายหน้าและฝ่ายใน)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบรมวงศานุวงศ์เป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจจากการที่ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาพระบรมวงศานุวงศ์ แม้ว่าจะเป็นพระราชโอรสธิดาหรือพระอนุวงศ์ล้วนแล้วแต่เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งสิ้น ฉะนั้น การบำรุงขวัญพระบรมวงศานุวงศ์เพื่อผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการควบคุมหรือแสดงพระราชอำนาจภายในราชสำนักให้เป็นระเบียบเรียบร้อยตามพระราชประสงค์ ดังตัวอย่างในฉันทะกุฎีสังเวยพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (พระราชโอรสธิดาและพระประยูรวงศ์) ที่ว่า “อิกองค์พระโอรสธิดา ครุณีนอันนฤมล ให้ทรงเจริญจิระพระชนม์ ทฤษฎีนิรันดรา ราชัญแลราชประยูรวงศ์ ทุกองค์จงเปนนุสสานต์ ชอบใช้ในบาทภูมิบาล บริรักษ์บำรุงถนอม” (ชุมนุมฉันทะกุฎีสังเวย, 2503: 44-45) และ ฉันทะกุฎีสังเวยพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ (พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน) ที่ว่า “เชิญเทพทั้งหลายเสด็จมา บริบาลบำรุงกัน สิ่งใดกล่สิ่งอุปทวน ตรายโรครรรไรไกล อ้าวองค์มอมรทิพ ยกรียจอมไกร มาเทอญถนอมพนิตไท อีเบศร์ทั้งทั้งวัง อ้าวองค์ไพลักษณ์มิโฉม ทุดิเยศร์พระทรงสังข์ สบไสยเสมอแลก็มีมาย สำนักนี้ภาวนาวยพร” (ชุมนุมฉันทะกุฎีสังเวย, 2503: 56-57)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้การบำรุงขวัญพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในด้วยการอัญเชิญเทพเจ้าเสด็จมาคุ้มครองดูแลรวมถึงอวยพรให้พระราชโอรสธิดาและพระบรมวงศานุวงศ์ทั่วทั้งพระบรมมหาราชวังมีพระชนยนิรมิตและประสบแต่ความสุขสงบ เพราะถ้าพระทัยมีกำลังดีย่อมส่งผลให้พระวรกายดีตามไปด้วยดังจิตเป็นนายกายเป็นบ่าวทำให้การปฏิบัติราชการย่อมมีสัมฤทธิ์ผล กลวิธีดังกล่าวถือเป็นการใช้พระราชอำนาจผ่านเทพเจ้าอันเป็นที่เคารพสักการะของเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ ส่งผลให้การควบคุมและการใช้พระราชอำนาจของพระองค์ก่อให้เกิดความตระหนักรู้ว่าตนเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทและส่งผลอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการประนีประนอมมากกว่าการสั่งหรือบังคับบัญชาโดยตรง โดยเฉพาะในราชสำนักฝ่ายในเพื่อผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณ

5. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการ (ฝ่ายหน้าและฝ่ายใน)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจจากการที่ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในโดยชอบธรรมแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ ข้าราชการจึงตกเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง มิได้มีความสัมพันธ์เชิงพระญาติวงศ์อย่างพระบรมวงศานุวงศ์หรือความสัมพันธ์เชิงเสนาหาเช่นบาทบริจาริกาที่ล้วนต้องเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณ (เว้นเสียแต่โปรดเลือกข้าราชการฝ่ายในเป็นบาทบริจาริกาในที่สุด) เพราะข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในย่อมมีตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ กัน การจะปฏิบัติราชการให้เกิดสัมฤทธิ์ผลได้นั้นย่อมต้องบำรุงขวัญกำลังใจเช่นเดียวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในข้อ 4. จึงต้องใช้ความศรัทธาของเหล่าข้าราชการที่มีต่อองค์กษัตริย์เพื่อจะได้ปฏิบัติราชการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5.1 การบำรุงขวัญข้าราชการเพื่อผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติราชการ

ในฉันทสัγγเวพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอำนาจลักษณะนี้ถือเป็นการแสดงพระราชอำนาจผ่านการให้เทพเจ้าดลบันดาลให้ข้าราชการปฏิบัติราชการอย่างเต็มกำลังความสามารถ กล่าวคือ มีใจฮึกเหิมไม่ย่อท้อต่อราชการยอมอาสาไปปฏิบัติราชการ ปราศจากอุปถัมภ์ทราญและให้มีความรอบรู้เรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อราชการด้วยใจที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดี ดังตัวอย่างในฉันทสัγγเวพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ข้าราชการฝ่ายหน้า): ต่อจากการอัญเชิญเทพเจ้าเสด็จมาในมณฑลพระราชพิธี (ดูเพิ่มเติมได้ในฉันทสัγγเวพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท) ที่ว่า “เสนาพลาวลวิจิต จงแรงฤทธิ์อย่าอ่อนอม อาสาสมเด็จบรมจอม จุลจักรให้ภักดี อำมาตย์มหาดไทยทั้งปวง ใ้รอบรู้คดีปริ ขาขอบำเรอธรรมา ด้วยลึงส์ตั๋ยอันซื่อตรง” (ชุมนุมฉันทสัγγเว, 2503: 45) และ ฉันทสัγγเวพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ (ข้าราชการฝ่ายใน) ที่ว่า “อ้าว้าวธิดาอสุรภาพ ภริยอินทบังอร เร็วเร่งบรรเทอรคณจร มารังรักษรักษา หมั่นนางอนงค์บริวาร อย่าพ้องไผ่พาทา สอนอบาทบพิตรมหิศราธิปัตย์ด้วยภักดี” (ชุมนุมฉันทสัγγเว, 2503: 57)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้การบำรุงขวัญข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในด้วยการอัญเชิญเทพเจ้าเสด็จมาอำนวยการและคุ้มครองดูแลข้าราชการ แต่เพื่อผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติราชการกวีจึงใช้กลวิธีดังกล่าวแสดงพระราชอำนาจผ่านเทพเจ้าอันเป็นที่เคารพนับถือของข้าราชการทั้งปวง ส่งผลให้การควบคุมและการใช้พระราชอำนาจของพระองค์ก่อให้เกิดความตระหนักรู้ว่าตนเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท และส่งผลอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการประนีประนอมมากกว่าการสั่งหรือบังคับบัญชาโดยตรง

5.2 การปฏิบัติราชการตามตำแหน่งหน้าที่

ในฉันทสัγγเวพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอำนาจลักษณะนี้ถือเป็นการแสดงพระราชอำนาจผ่านการที่ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงคือปฏิบัติราชการตามตำแหน่งหน้าที่ซึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ข้าราชการฝ่ายในมาปฏิบัติราชการส่วนพระองค์เป็นจำนวนมาก (และส่วนมากมักเป็นบาทบริจาริกา) นอกจากนี้ ยังมีข้าราชการฝ่ายในตำแหน่งอื่น ๆ อย่างหลวงแม่เฒ่า จำโชน ทนายเรือน เป็นอาทิ ดังตัวอย่างในฉันทสัγγเวพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ที่ว่า “เบื้องบนพระมณฑลสถาน ที่พิศาลทักษิณนาม เมืองนองคณานิกรทราญ ประเสริฐลักษณะลาภารณ นางท้าวทั้งสี่ธรรมา พระโอรสธรรมาบังคมคัล พร้อมพรั่งบังอรธรรมา กำนัล ประนตน์มณีนมกร เล้าแก่กะแม่แล็กมาหมอบ บริรักษ์นรินทร์ งานเครื่องสุทธศกัจจร ก็ดั่งตั้งระวีระไว งานสงพระภุชชิตประจำ ผจงจีบกุญแจไข งานเครื่องสุคนธศกัจจร แลงานแต่งพระศรีศลา โดยหมู่มาเฝ้ายุคลบาท บำเรอราชภริมา นางพื่อนจำเรียงดรรพาล ลักหัดสันหัดจริง เทพีพระวงษกุลท้าว ธพีนางแลน่องหญิง สุขเสมอแลมานกมลอิงหมกษุณกิจการ พร้อมพระธิดาตุนุชลัก ชนเลิศล้ำเกาพาล เปนที่จำเริญสุขสำราญ ทวยชื่นทุกคืนวัน” (ชุมนุมฉันทสัγγเว, 2503: 56)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีพรรณนาถึงตำแหน่งของข้าราชการฝ่ายในผู้รับใช้ส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งข้าราชการฝ่ายในเหล่านี้มีชื่อเรียกว่า “ท้าวนาง” ซึ่งเป็นหญิงซึ่งบรรพราดาคัดดีและมีหน้าที่รับราชการฝ่ายในในพระบรมมหาราชวัง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556 : 567) และ “พระสนมสิบสองพระกำนัล” ซึ่งเป็นนางพระกำนัลที่มีหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์ มี 12 ตำแหน่ง ได้แก่ กำนัลรับพระหัตถ์ กำนัลพระขันหมาก กำนัลน้ำเสวย กำนัลพชนี กำนัลพระสำออง กำนัลพระมาลา กำนัลพระบังคน กำนัลพระไสยาสน์ กำนัลทิพยรส กำนัลพระโภชน กำนัลพระโอรส และกำนัลทาพระองค์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1236) ส่วนหนึ่งในท้าวนางที่ควบคุมดูแลและถวายพระสนมสิบสองพระกำนัล

แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ท้าววรจันทร์⁷ การที่มีท้าวนาง พระสนมสิบสองพระกำนัล และชาวโขน-ละครมารับใช้ใกล้ชิดนั้นแสดงให้เห็นการมีพระราชอำนาจแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ กล่าวคือมีหญิงสาวคอยรับใช้ปรนนิบัติในทุก ๆ ด้าน เช่น กำนันนำเสวยจัดเตรียมพระสุธารสหรือเครื่องดื่ม ใน “งานเครื่องสุธารส” กำนันพาพระองค์จัดเตรียมเครื่องทรง ใน “งานทรงพระภูษิต” กำนันพระสำอางจัดเตรียมเครื่องพระสำอางเครื่องหอม ใน “งานเครื่องสุคนธรส” กำนันพระขันหมากจัดเตรียมพานพระศรี ใน “งานแต่งพระศรีสลา” และชาวโขน-ละครมาพ้อนรำถวายเพื่อ “เป็นที่จำเริญสุขสำราญ ทนยขึ้นทุกคืนวัน” และอีกบทที่ว่า “หนึ่งเล่าหลวงแม่เจ้า แลโชนจำบรรดามี ยามค่ำเข้าอัคคี ก็พร้อมพรั่งกันนั่งยาม จำด้านทนาย เรือน ต่างตักเตือนให้กวาดสนาม ส่องโคมก็คอยความ บัญชาใช้ระไวงาน ชาวคลังประนังหน้า จำเสื้อผ้า พระราชทาน หมู่เสมียนก็เขียนบาย ชียจ่ายจำหน่ายคง หมู่สดึงแลกรึงกรอง ด้วยไหมทองอันเจนิผจง พวก ย่อมสไบสรง แลช่างเย็บขยันหลาย ช่างเขียนก็เรียนรู้ ฝีมือดูประดุจชาย ชำนาญในการลาย อันพิพิพิจารณ์ ลูกคู่ครรื่อง แลเพราะพร้อมสำเนียงหวาน ปีพาทย์ชำนาญชาญ รนาคฆ้องก็ว่องไว ขับรำบำเรอราช จำเรียง ร้องจำเริญใจ บรรยายพระยศไท ธิปกปิ่นประชากร” (ขุนมนฉันทุชฎีสังเวศ, 2503: 57-58)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีพรรณนาถึงตำแหน่งของข้าราชการฝ่ายในผู้รับใช้ทั่วไป เพื่อป้องกันรักษาเขตพระราชฐานชั้นในและประโยชน์ตามพระราชอัธยาศัย ตำแหน่งหน้าที่ที่กล่าวถึงคือ หลวงแม่เจ้า (ผู้บังคับบัญชากรมโขน) จำโชน (ผู้ตรวจตราความเรียบร้อยในเขตพระราชฐานชั้นใน) ทนาย เรือน (พนักงานฝ่ายในมีหน้าที่ติดต่อกับส่วนราชการต่าง ๆ ในพระราชวัง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556 : 540)) พนักงานพระคลังใน (ผู้ควบคุมการแจกจ่ายสิ่งของในเขตพระราชฐานชั้นใน) เสมียน (ผู้ควบคุมบัญชี) ช่างสนะ⁸ (ปักสะดึงกรึงไหม) หรือปัก (สไบและผ้าไตรจีวร) ช่างเขียนลาย ชาวโขน-ละคร ปีพาทย์ การที่มีข้าราชการฝ่ายในจำนวนมากไว้ปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณอย่างเป็นโครงสร้างใหญ่และมีระเบียบแบบแผนเช่นนี้ย่อมแสดงถึงพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงควบคุมและใช้พระราชอำนาจอย่างมีประสิทธิภาพและกระจายอำนาจให้มีผู้ตรวจตราความสงบเรียบร้อยในเขตพระราชฐานชั้นในนอกเหนือจากพระอัครมเหสีที่ทรงบังคับบัญชาฝ่ายในสูงสุดตามแบบแผนแห่งราชสำนัก เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจจกกว่าราชการฝ่ายหน้าอันเป็นระบบมหัศจรรย์ของพระราชอาณาจักร

6. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประชาชน

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประชาชนเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจจากการมีสิทธิธรรมในการปกครองประชาชนโดยชอบธรรมแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ ความชอบธรรมที่ประกอบสร้างขึ้นจากพระราชอำนาจเป็นสิ่งที่เพิ่มพูนพระเกียรติยศได้อีกทางหนึ่งคือการทำประชาชนไว้วางใจเมื่อพระองค์

⁷ ตามธรรมเนียมราชสำนัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว จะมีขั้นตอนให้ข้าราชการฝ่ายในถวายตัวซึ่งท้าววรจันทร์มีหน้าที่ถวายพระสนมสิบสองพระกำนัลเพื่อเป็นบาทบริจาริการับใช้ใกล้ชิด ดังเช่นปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (ทิพากรวงศ์มหาโกศอิบติ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา, 2563: 53) ความว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับขึ้นพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เสด็จเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐ พระบรมวงศานุวงศ์ผู้น้อยผู้ใหญ่ ข้าราชการฝ่ายในก็ตั้งดอกไม้ธูปเทียนถวายตัว ท้าววรจันทร์กราบทูลถวาย 12 พระกำนัล”

⁸ สนะ แปลว่า เย็บ ขุน ปะ และเสื่อ งานของช่างสนะ ได้แก่ งานทำเครื่องผ้า เครื่องหนัง และการเย็บปักถักร้อยต่าง ๆ งานช่างสนะแต่โบราณแบ่งออกเป็นช่างสนะไทยและช่างสนะจีน (การทอไหมเป็นลวดลายต่าง ๆ) (กรมศิลปากร, 2555: 25)

ทรงปกครองพระราชอาณาจักรให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ดังตัวอย่างในฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ว่า “ให้จำเริญพระชนมาน อยู่จำเนียรกาล ประกอบด้วยพันพรรษา กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงโลกประชา นฤทุกข์ศุขา นุศุขเกษมเปรมปรีดี” (ขุมนุมฉันทดุขภูสิ่งเวย, 2503: 51)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้กลวิธีการพรรณนาถวายพระพรชัยมงคลด้วยการใช้ภาพพจน์อธิพจน์ที่ว่า “ให้จำเริญพระชนมาน อยู่จำเนียรกาล ประกอบด้วยพันพรรษา” เพื่อเฉลิมพระเกียรติและแสดงพระราชอำนาจคือสามารถดำรงพระชนมชีพอยู่ได้อย่างยาวนานเหนือบุคคลทั่วไปเพื่อทรงปกครองประชาชนให้ปราศจากความทุกข์และประสบความสำเร็จดังที่ว่า “กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงโลกประชา นฤทุกข์ศุขา นุศุขเกษมเปรมปรีดี”

7. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประเทศราช

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประเทศราชเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจจากการที่ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาประเทศราชทั้งปวงที่อยู่ใต้อาณัติของพระองค์ผู้ทรงกุมพระราชอำนาจเหนือประเทศราชโดยชอบธรรม ทั้งนี้ ธรรมเนียมการปกครองประเทศราชเมื่อครบกำหนดวาระตามที่ตกลงกันไว้ ประเทศราชเหล่านั้นต้องจัดหาเครื่องราชบรรณาการเป็นของมีค่าของประเทศนั้น เช่น ทองคำ เงิน ส่งมาเพื่อแสดงความสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมาของราชอาณาจักรสยาม ดังตัวอย่างในฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่ว่า “ร้อยไททูลบาททุกุล ของส่วยทองธนทรพัสสสิ่งถวาย มลายูโยนกอรบราย ขอมขุนมุลนาย มลานบุรีสีมา” (ขุมนุมฉันทดุขภูสิ่งเวย, 2503: 63-64)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้กลวิธีการพรรณนาธรรมเนียมการส่งเครื่องราชบรรณาการและพระราชอาณาเขตอันกว้างใหญ่ทั้งมลายู (ภาคใต้) โยนก (ภาคเหนือ) ขอม (ภาคตะวันออก) และเขตอื่น ๆ ที่เป็นประเทศราชของไทยทั้งปวงเพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงเป็นใหญ่เหนือเหล่าประเทศราชด้วยความชอบธรรมและคู่ควรที่ได้รับการน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเครื่องราชบรรณาการอันมีค่าเหล่านี้ (ดูพระราชอาณาเขตและประเทศราชทั้ง 438 เขตเพิ่มเติมได้ที่ฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ขุมนุมฉันทดุขภูสิ่งเวย, 2503: 45-50))

สรุปและอภิปรายผล (Discussions and Conclusions)

จากการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ของบทความเรื่อง “ฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ผลการศึกษาพบว่า ปรากฏลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระองค์ทั้งสิ้น 7 ประการด้วยกัน ประกอบด้วย 1) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชสถานะผู้ปกครอง 2) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวันประกอบพระราชพิธีฉัตรมงคล 3) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเทพเจ้า 4) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบรมวงศานุวงศ์ 5) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการ 6) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประชาชน และ 7) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประเทศราช ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวได้สะท้อนพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเต็มเปี่ยม กล่าวคือ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(ผู้ใช้อำนาจ) ทรงใช้พระราชอำนาจซึ่งสอดคล้องกับนิยามของอำนาจที่ว่า “อำนาจคือพลังหรือความสามารถที่จะกระทำการ (Simple Capacity to Act) คือมองว่ามนุษย์สามารถทำทุกสิ่งบนโลกได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจไว้แม้จะได้รับการต่อต้านหรือขัดขืนก็ตาม” (บาหยัน อิมสำราญ, 2559ก, 28) ไม่มีบุคคลใดหยั่งรู้ได้ว่าพระราชอำนาจที่ทรงควบคุมอยู่จะส่งผลกระทบต่อเหล่าเทพเจ้า พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ประชาชน ประเทศชาติ และประเทศราช (ผู้รับผลของอำนาจ) ยินยอมหรือต่อต้าน แต่ด้วยพระราชสถานะแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์อันชอบธรรมด้วยถือว่าทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมบูรณ์ตามโบราณราชประเพณีและมี “พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร” ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขทางสังคม ส่งผลให้ผู้รับผลของอำนาจต้องประพฤติตนและปฏิบัติหน้าที่ตามสิทธิธรรมแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์นั้น ดังพรรณนาของ “หม่อมแอนนา” หรือ “แอนนา แอร์เรียด ลีโอโนเวนส์” (แอนนา เลียวโนเวนส์, 2562: 122) ที่กล่าวถึงพระราชอำนาจที่ทรงศักดิ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า “ในสยาม พระเจ้าแผ่นดินโดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาราชกุมไม่เพียงครองบัลลังก์เท่านั้น แต่พระองค์ยังได้รับการเทิดทูนบูชาด้วย สำหรับผู้สูงศักดิ์พระองค์ทรงศักดิ์และอำนาจทั้งปวง และสำหรับผู้ต่ำต้อย พระองค์เป็นเช่นปรีศนาลัลล” ทั้งนี้ พระราชอำนาจดังกล่าวยังปรากฏอยู่ในรูปแบบของการใช้อำนาจของเทพเจ้ามาอำนวยความสะดวกให้การใช้พระราชอำนาจมีประสิทธิภาพมากขึ้นผ่านการประนีประนอมมากกว่าการสั่งหรือบังคับบัญชาโดยตรงคือให้เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และประชาชนตระหนักรู้ตนว่าเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทและผู้ใต้ปกครองคือให้จงรักภักดี ไม่คิดคดทรยศ มิฉะนั้น จะให้เทพเจ้า (เครื่องมือหรือตัวช่วย) สืบแซ่งซึ่งต่างจากผู้ที่จะรักภักดีจะได้รับพระราชทานรางวัลหรือเทพเจ้าอำนวยความสะดวก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เข้มแข็งและมั่นคงยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ กวีได้สอดแทรกทรรศนะของราชสำนักคือตัวกวีเองที่ได้พรรณนาวิธีการเฉลิมพระเกียรติด้วยการใช้ภาพพจน์ต่าง ๆ เพื่อตีความสอดแทรกอยู่ในบทประพันธ์เพื่อแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเป็นที่ประจักษ์เป็นอาทิว่าการกล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระราชานิเวศน์มณเฑียรสถาน พระราชทรัพย์ ความผาสุกของประชาชนในพระราชอาณาจักรที่นอกจากจะสะท้อนพระราชอำนาจแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ยังสะท้อนแง่มุมการปกครองพระราชอาณาจักรให้เจริญไพบูลย์ สอดคล้องกับงานวิจัยของชัยรัตน์ พลมุข (2552: 232) เรื่องวรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์ ที่อธิบายถึงการเฉลิมพระเกียรติในบทพรรณนาชมเมืองว่า “บทพรรณนาชมเมืองในคำฉันท์ดุขยี้สึงเวยพระมหาเศวตฉัตรมีจุดมุ่งหมายเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในวาระครบรอบปีแห่งการเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ กวีมักเลือกสรรเนื้อหาด้วยความงามของบ้านเมืองมานำเสนอเพื่อแนะนำว่าพระมหากษัตริย์ทรงปกครองบ้านเมืองให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองอย่างเด่นชัด”

อนึ่ง ในผลการวิจัยเกี่ยวกับการกระจายพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในให้ปกครองตามตำแหน่งหน้าที่รวมถึงการให้เทพเจ้าคุ้มครองดูแลกลุ่มบุคคลเหล่านี้เพื่อเป็นการบำรุงขวัญกำลังใจและให้มีสติปัญญาในการปกครองหรือปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณสะท้อนให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงควบคุมพระราชอำนาจตามความชอบธรรมแห่งพระมหากษัตริย์ไว้แต่เพียงพระองค์เดียว ยังได้กระจายพระราชอำนาจไปทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน กล่าวคือ ฝ่ายหน้าก็ทรงให้ข้าราชการเชี่ยวชาญในงานของตนเพื่อผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติราชการซึ่งการปฏิบัติราชการอย่างมีประสิทธิภาพมีหลักสำคัญคือความผาสุกของประชาชนภายในพระราชอาณาจักร หากประชาชนเกิดความผาสุกแล้ว ระบบต่าง ๆ ภายในพระราชอาณาจักรย่อมขับเคลื่อน

ประเทศให้เจริญรุ่งเรืองได้ อีกทั้งสามารถติดต่อวิเทศสัมพันธ์เพื่อความสำเร็จภาพของเศรษฐกิจและสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย ส่วนฝ่ายในซึ่งตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในเสมือนการปกครองอีกแห่งหนึ่งที่มีระเบียบแบบแผนต่างจากฝ่ายหน้าหรือพระราชอาณาจักร จึงต้องกระจายพระราชอำนาจนั้นไปให้แก่ผู้หญิงที่มีหน้าที่ควบคุมดูแลภายในเขตพระราชฐานชั้นใน อาจมองได้ว่าตำแหน่งเหล่านั้นจะมีมายาวนานก่อนรัชสมัยพระองค์ แต่ก็สามารถควบคุมหรือยกเลิกได้โดยพระราชอัธยาศัยแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทุกเมื่อซึ่งการกระจายพระราชอำนาจไปยังเหล่าข้าราชการเช่นนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของเจษฎา พรไชยา (2543: 232-233) เรื่องพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมายและธรรมเนียมปฏิบัติทางรัฐธรรมนูญ: ศึกษาเปรียบเทียบประเทศอังกฤษและประเทศไทย ได้กล่าวถึงพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “แม้จะดำรงอยู่ในสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่ก็ยกเลิกฐานะสมมติเทวราชของพระมหากษัตริย์โดยใช้พระราชอำนาจไปในทางอำนวยประโยชน์สุขแก่ราษฎรมากกว่ากระทำตามพระราชหฤทัย ดังจะเห็นได้จากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแนวความคิดในการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ จากการที่ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดสมบูรณ์ทุกประการไปสู่การกระจายพระราชอำนาจและการยอมรับให้ขุนนางหรือข้าราชการทั้งปวงมีสิทธิมีส่วนในการบริหารประเทศร่วมกับพระมหากษัตริย์”

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบการใช้คำไวพจน์หรือการหลាកคำ (Synonyms) แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติด้วย ดังที่ปรากฏในฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ดังนี้ 1) ฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทปรากฏคำว่า “บรมบพิตรพระเจ้าอยู่ทวยานรธิปกปิ่นปักพิ สมเด็จพระบรมจอมจุลจักร พระบาทจักรพรรดิพงษ์ บพิตรยอดสยามินทร์ และจอมจุลจักรพรรดิ” 2) ฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณปรากฏคำว่า “บพิตรผู้ทรงทศธรรม บพิตรมหิศราธิบดี ไทธิปกปิ่นประชากร บรมนารถเจ้าจุมพล และพระบาทบรมบพิตรเป็นเจ้าจอมสยาม” 3) ฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคมปรากฏคำว่า “ไทธำรงบุรินทร์ไชสุรย์ จอมจักรพรรตยากร พระบาทบำรุงกรุงไกร อิศร์บดีสุร นารถนฤบาลอันทรงพิภพสไบสมัย และองค์ดุษฎีดิลกโลกลอสรรย” แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ คำเหล่านี้แสดงทรงพระนามของราชสำนักผ่านตัวกวีคือ การเฉลิมพระเกียรติด้วยแนวคิดเทวราชา (สมมติเทพหรือเทพเจ้า) แนวคิดธรรมราชา (ผู้ทรงธรรม) แนวคิดพระนามหาจักรพรรดิราช (มหาราชานเห็นราชาทั้งปวงและมีสมบัติแห่งพระนามหาจักรพรรดิราช) ทั้งนี้ คำไวพจน์หรือการหลាកคำ (Synonyms) ข้างต้นที่ปรากฏในฉันทสังเขปพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 เพื่อเฉลิมพระเกียรติและอาจมีนัยสำคัญประการอื่นต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าถ้ามีผู้สนใจศึกษาคำเหล่านี้คาดว่าจะเกิดคุณูปการต่อวงการวรรณกรรมไทยในแง่ของการศึกษาในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติด้วย

ข้อเสนอแนะ (Research Suggestions)

1. ด้านวิชาการทั่วไป

- 1.1 ควรศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ด้วย
- 1.2 ควรศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของบุคคล กลุ่มบุคคล หรือสิ่งต่าง ๆ เช่น ข้าราชการ สามัญชน หรือธรรมชาติในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ด้วย

2. ด้านประโยชน์ที่สามารถนำไปใช้ในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การศึกษาชั้นหนังสือพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 ในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ เพื่อให้เห็นแนวคิดและกลวิธีการเฉลิมพระเกียรติในรูปแบบต่าง ๆ

2.2 การศึกษาทรงพระนามของราชสำนักที่ปรากฏในชั้นหนังสือพระมหาเสวตรฉัตรในรัชกาลที่ 4 เพื่อให้เห็นถึงทรงพระนามที่กวีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนักได้สะท้อนแง่มุมต่าง ๆ เช่น การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ ตำแหน่งหน้าที่ในราชสำนักฝ่ายใน หรือพระราชอาณาเขตทั้ง 438 เขต

เอกสารอ้างอิง

- 108 พรรณไม้ไทย. (ม.ป.ป.). *หญ้าทุกสระ พรรณไม้ในพุทธประวัติ*. <https://www.panmai.com> กรมศิลปากร. (2555). *งานช่างหลวง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เจษฎา พรไชยา. (2543). *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมายและธรรมเนียมปฏิบัติทางรัฐธรรมนูญ : ศึกษาเปรียบเทียบประเทศอังกฤษและประเทศไทย*. ปริญญาโทการศึกษามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2549). ความคิดเรื่อง “พุทธราชา” ในวรรณคดีไทย. ใน ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (บ.ก.), *วรรณคดี รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการภาษาและวรรณคดีไทย*. (น.15-49). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยรัตน์ พลมุข. (2552). *วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์*. ปริญญาโทการศึกษามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- ชาติรี อุตสาหกรรม, ร้อยตำรวจโท. (2560). *พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย*. ปริญญาโทการศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระนครศรีอยุธยา.
- ชุมนุมฉันท์ดุขกัสังเว. (2503). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ณัฐพล ใจเอี่ยม. (2565). ความสำคัญของเทพเจ้าในคำฉันท์ดุขกัสังเวยก่ล่อมช้าง. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 13(1), 158-188.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ตินาร์ บุญธรรม. (2557). *หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์*. <https://shorturl.asia/1T3Zd>
- ทิพากรรพศมหาโกศอิติ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2563). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4*. กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006).
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). *วรรณคดีสี่เขียว : กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณกรรมไทย*. ปทุมธานี: นาค.
- บาหยัน อิมสำราญ. (2559ก). มโนทัศน์เรื่อง “อำนาจ” ในวรรณกรรมพงศาวดารจีนเรื่อง “เลียดก๊ก” *วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม*, 6(3), 26-33.
- บาหยัน อิมสำราญ. (2559ข). *วรรณคดีพระราชพิธี*. นครปฐม : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2560). *นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 2* ชื่อผู้แต่ง. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
- ยุพร แสงทักษิณ. (2539). *เครื่องราชกกุธภัณฑ์และเครื่องสูง* กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วรรณญา อัจฉริยะดี. (2563). บทบาทการควบคุม : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง. *วรรณวิทัศน์*, 20(2), 29-62.
- วรรณญา อัจฉริยะดี. (2564). อุดมการณ์ทางสังคมในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง. *วารสารไทยศึกษา*, 17(2), 73-99.
- หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562, (2562, พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136 ตอนที่ 13 ข, หน้า 1-69.
- แอนนา เลียวโนเวนส์. (2562). *อ่านสยามตามแอนนา* (สุภัตรา ภูมิประภาส และสุภิดา แก้วสุขสมบัติ แปล). (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มติชน.

